

כי לא תשכח מפי זרעו

וְעַתָּה כְּתַבּוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמָּדָה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁמְרוּ בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבִנְיַי יִשְׂרָאֵל: ... וְהָיָה כִּי־תִמְצְאוּ אֹתוֹ רְעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשְׁכַּח מִפִּי זֶרְעוֹ ... וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַהוּא וַיְלַמְּדָהּ אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. (דברים לא יט-כב).¹

בראשית רבה מב ג, ויקרא רבה יא ז²

"ויהי בימי אחז" (ישעיהו ז א), מה צרה היתה שם? "אָרְסָם מִקֶּדֶם וּפְלִשְׁתִּים מֵאַחֲזֹר וַיֵּאָכְלוּ אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּכָל־פְּהֵ" (ישעיהו ט יא). משל לבן מלכים שנזדווג לו פדגוגו להמיתו. אמר: אם אני הורגו עכשיו, אתחייב מיתה למלך. אלא הריני מושך מניקתו ממנו ומעצמו הוא מת. כך אמר אחז: אם אין גדיים - אין תיישים, אם אין תיישים - אין צאן, אם אין צאן - אין רועה, אם אין רועה - אין עולם. כך היה סבור בדעתו לומר: אם אין קטנים - אין תלמידים, אם אין תלמידים - אין חכמים, אם אין חכמים - אין זקנים, אם אין זקנים - אין נביאים, אם אין נביאים - אין הקב"ה משרה שכינתו עליהם,³ זהו שכתוב: "צֹר תְּעוּדָה חֲתוּם תּוֹרָה בְּלִמְדֵי" (ישעיהו ח טז). רבי חוניה בן אלעזר אמר: למה נקרא שמו אחז? שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות.⁴ ר' יעקב בר אבא בשם ר' אחא: אמר ישעיה: "וְחִפְיָתִי לָהּ הַמִּסְתִּיר פָּנָיו מִבֵּית יַעֲקֹב וְקִוִּיתִילוֹ" (שם יז).⁵ אין לך שעה קשה בעולם מאותה שעה שאמר לו הקב"ה למשה: "ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא" [דברים לא יח], ומאותה שעה: "קויתי לוי", שאמר: "כי לא תשכח מפי זרעו". ומה הועיל לו? "הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים". וכי ילדיו היו? והלא תלמידיו היו! אלא מלמד שהיו חביבים עליו כבניו. וכיון שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות התחילו צווחים: ווי, ויהי בימי אחז.⁶

ספרי דברים פיסקא מח

מה אילו לא עמד שפן בשעתו, עזרא בשעתו, רבי עקיבה בשעתו, לא היתה תורה משתכחת.⁷

מסכת סוכה דף כ עמוד א

¹ השירה היא התורה. כתיבתה ולימודה היא הערובה שלא תשכח לעולם וכל דור, בפרט דורות שמצאום "צרות רבות ורעות", ידבק בתורה וימצאו בה נוחם ויעבירורה לדורות הבאים. ועדיין ניתן להבין את הפסוק בלשון קשה של אזהרה או בלשון רכה של סיוע.

² וכן הוא במדרש רות רבה פתיחתא ז, שם פרשה א ז, אסתר רבה פתיחתא יא ועוד, כל המדרשים שדורשים את "ויהי" שהוא לשון צרה: "המדרש הזה עלה בדינו מן הגולה: כל מקום שנאמר: ויהי - צרה". ראה דברינו [המדרש הזה עלה בדינו מהגולה](#) בפרשת לך לך. וכאן הוא דורש את "ויהי" של ימי אחז, איזו צרה הייתה שם. מקור מדרש זה מצוי בירושלמי מסכת סנהדרין פרק י הלכה ב, אך העדפנו את לשונו הברורה יותר של מדרש רבה.

³ ראה נוסח הירושלמי בקטע זה: "אם אין נביאים אין רוח הקודש, אם אין רוח הקודש אין בתי כנסיות ובתי מדרשות - כביכול אין הקב"ה משרה שכינתו על ישראל".

⁴ מכל המלכים שעשו הרע בעיני ה', אחז הוא זה שסגר את בתי המדרש ובתי הכנסת (השלכת הדרשן מתקופתו לתקופת בית ראשון?). אין יותר לימוד תורה! הכל סגור על מנעול ובריח. הכל נאחז בכבלי אחז. ראה היחס החיובי אליו בישעיהו פרק ז.

⁵ פסוק זה עוקב את הפסוק הקודם: "צור תעודה חתום תורה בלימודי". ולהלן מביא המדרש גם פסוק שלישי עוקב. ראה שלושתם ברצף במקור: "צור תעודה חתום תורה בלימודי: וחפיתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב וקויתיילו: הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים בישראל מעם ה' צבאות השמים בהר ציון". כולם נדרשים כאן.

⁶ ישעיהו לא מרים ידיים וגם בשעה הקשה כל כך, בה עוד רגע ונעלמה תורה מישראל, השעה עליה ניבא משה במילים הקשות: "ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא", שעה שכולם צווחים ווי, הוא מחכה ומקווה, הוא נתלה בהבטחה הגדולה: "כי לא תשכח מפי זרעו". אבל הוא לא רק יושב בצד ומקווה, הוא אוסף סביבו את קומץ התלמידים שנותרו, שהם לו כבנים (ראה שמות בניו של ישעיהו בתחילת פרק ז ופרק ח) והופך את הפסוק: "צור תעודה חתום תורה בלימודי" על פניו (פסוק שמצוי על תעודות של בתי ספר מסוימים). ראה רש"י בישעיהו שם: "הנה אנכי והילדים וגו' - הם תלמידים שחביבין עלי כבנים, יהיו לאותות ולמופתים - שתקיים תורה בישראל על ידם". ישעיהו מבין שמילות התורה "כי לא תשכח מפי זרעו" אינן רק הבטחה ונחמה, אלא קריאה לפעולה!

⁷ "משתכחת" כאן הוא מהמילה הארמית שכית, היינו מצוי, כמו "חבל על דאבדן ולא משתכחין". אלמלא אנשים אלה לא הייתה התורה מצויה (נמצאת). הפועל שכ"ח בארמית ובעברית הוא במשמעות הפוכה. מי שמעניין אותנו כאן במיוחד הוא שפן הסופר. האירוע עליו מדובר הוא מציאת ספר התורה בימי סוף בית ראשון ע"י חלקיהו הכהן הגדול בימי יאשיהו המלך כמסופר במלכים ב כב ודברי הימים ב לד. אירוע יוצא דופן זה, נזכר אמנם בחז"ל אבל אולי לא בעוצמה שהיינו מצפים. מלבד מקור זה בספרי ראה ירושלמי סוטה פרק ז הלכה ד: "אמר רב חונה רב יהודה בשם שמואל: על הדבר הזה קרע יאשיהו ואמר עלי להקים". זאת, משום שעפ"י המסורת כשפתחו את ספר התורה מצאו אותו עומד בפסוק החותם את הקללה בהר עיבל: "אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יִקִּים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת" (דברים כז כו). ראה גם מדרש הגדול דברים סוף פרק כז. ראה דברינו [אתם נצבים](#) שם הרחבנו על מדרש ספרי זה.

אמר ריש לקיש: הריני כפרת רבי חייא ובניו. שבתחילה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל וְיִסְדָּהּ, חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה עלו רבי חייא ובניו ויסדוה.⁸

מסכת קידושין דף טו עמוד א

... ויבדלו חכמי ישראל בזעם. ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, הדיוט שבישראל כך הוא דינו, ואתה מלך וכהן גדול כך הוא דינך? ומה אעשה? אם אתה שומע לעצתי רומסם. ותורה מה תהא עליה? - הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד. אמר רב נחמן בר יצחק: מיד נזרקה בו אפיקורסות, דהוה ליה למימר: תינח תורה שבכתב, תורה שבעל פה מאי? מיד ותוצץ הרעה על ידי אלעזר בן פועירה, ויהרגו כל חכמי ישראל, והיה העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה.⁹

מסכת בבא בתרא דף כא עמוד א

... דאמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל; שבתחילה, מי שיש לו אב - מלמדו תורה, מי שאין לו אב - לא היה למד תורה, מאי דרוש? ולמדתם אותם - ולמדתם אַתְּם. התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים, מאי דרוש? "כי מציון תצא תורה"; ועדיין מי שיש לו אב - היה מעלו ומלמדו, מי שאין לו אב - לא היה עולה ולמד. התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך; ומכניסין אותן כבן טז כבן יז, ומי שהיה רבו כועס עליו - מבעיט בו ויצא. עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע.¹⁰

מסכת שבת דף קלח עמוד ב

תנו רבנן: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה אמרו: עתידה תורה שתשתכח מישראל, שנאמר: "הנה ימים באים נאם ה' אלהים והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה' " (עמוס ח יא), וכתב: "ונעו מים עד ים ומצפון ועד מזרח ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו" (שם יב).¹¹ דבר ה' - זו הלכה, דבר ה' - זה הקץ, דבר ה' - זו נבואה. ומאי: "ישוטטו לבקש את דבר ה' " - אמרו: עתידה אישה שתיטול ככר של תרומה ותחזור בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, לידע אם טמאה היא ואם טהורה היא, ואין מבין...¹² תניא,

⁸ בהמשך לדרשת מדרש ספרי לעיל, ניתן לצרף לשרשרת מייסדי או מחדשי התורה בעקבות תקופות בהם השתכחה (שים לב למשחק המילים של הפועל שכ"ח בעברית ובארמית. זה, הראשון במשמעות - אבד זה, השני, במשמעות - נמצא), את הלל ואת ר' חייא. והדברים מתחילים בעצם מיד לאחר פטירת משה. ראה גמרא תמורה טו ע"ב - טז ע"א על שלושת אלפים ההלכות שהשתכחו בימי משה שחלקן לא חזרו ואבדו (ויהושע ושמואל סירבו להחזיר בבת קול) וחלקן החזיר עתניאל בן קנז בפלפולו. הרי לנו רשימה ארוכה של אישים: יהושע, (שמואל), שפן הסופר, עזרא, הלל, ר' חייא (חוץ מאחז ורשעים אחרים) שהשתכחה בימיהם התורה ובא מי שבא וייסדה. ואת רבי חייא כולל הקשר עם ריש לקיש, נראה עוד להלן.

⁹ סיפור זה על הריב הגדול של ינאי המלך עם החכמים לא קשור ישירות לעניינינו, אך נזכרנו בו בשל הדמיון לאחז שסגר את בתי הכנסיות ובתי המדרשות, כאן, ינאי הורג את החכמים. ותורה מה היא עליה? תהא מונחת בקרן זוית וכל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד (ממי ילמד? איך ילמד?). וכמו שישעיהו השכיל לצאת מהמשבר הגדול של השכחת התורה בימי אחז, כך גם שמעון בן שטח, גיסו של המלך ינאי, שנחשב למייסד בתי ספר לתינוקות (ירושלמי כתובות פרק ח הלכה יא, המייסד השני יהושע בן גמלא נמצא במקור הבא), החזיר עטרה ליושנה. סיבה אחרת שהבאנו גמרא זו היא האבחנה בין תורה שבכתב ותורה שבע"פ, נושא שנראה להלן. עיקר ההבטחה "כי לא תשכח מפי זרעו" היא על תורה שבע"פ.

¹⁰ גם במקור זה לא נזכר בפרוש הפסוק: "כי לא תשכח מפי זרעו", אבל נזכר הביטוי תשכח תורה מישראל והוא מחזיר אותנו לנושא המרכזי בו אנו דנים. אגב הדיון במשנה, בפרק שני בגמרא בבא בתרא, בדיני שכנים, על מה יכול שכן למחות ששכנו לא יעשה ומה אינו יכול, כגון "לקול התינוקות" שבאים ללמוד בביתו של השכן שאי אפשר למחות על כך, גולשת הגמרא לתיאור תהליך מיסוד לימוד תורה. החל מאב שמלמד את בנו כפשט הפסוקים בתורה (וגם סב את נכדו), דרך לימוד של מי שיכול למי שלא יכול ("המלמד את בן חברו", רש"י במדבר ג א), המשך בהושבת מלמדי תינוקות לכל ופתיחת בתי הלימוד גם למי שאביו לא יכול, פיסית או כלכלית, לשלוח את בנו למקום תורה מרכזי (ירושלים), היינו, גם במקומות פזורים וכלה בהורדת גיל הנכנסים לבית התלמוד באופן דרסטי מגילאים של תיכון בימינו, לגילאי כיתות א! וכל זה מיוחס ליהושע בן גמלא שהיה מאחורני הכהנים הגדולים בבית שני! תקופה בה כבר לא הייתה הערכה רבה וחיובית לפועלם של הכהנים הגדולים שקנו את הכהונה בכסף מהשלטונות הרומיים (ראה ויקרא רבה כא ט). גם על יהושע בן גמלא משתמעת ביקורת מסוימת, ראה גמרא יומא יח ע"א יבמות סא ע"א, אבל כאן הוא מצטייר כדמות חיובית למדי שנכנסת לגלריה המכובדת של אישים שדאגו "כי לא תשכח מפי זרעו". ובהערה הקודמת הזכרנו שעפ"י הירושלמי בכתובות ח יא, שמעון בן שטח נחשב למייסד בתי ספר לתינוקות.

¹¹ שני הפסוקים שמביא המדרש הם צמודים בספר עמוס ולא ברור מדוע הם לא מובאים ברצף כעניין אחד, אלא כאילו אלה שני מקורות משני מקומות שונים, כסגנון המקובל במדרש: וכתב. ע"פ, הרעב שעליו מנבא עמוס יש בו דבר חיובי, רעב לדבר ה' וצמא למים של תורה, אלא שפחדו חכמים שלאחר החורבן יהיה שממון רוחני ולא יהיה מי שישקיט את הרעב והצמא לדבר ה'.

¹² בקטע שהשמטנו נכנסת הגמרא לדיון הכיכוד זה שלא ידעו הלכה פשוטה שניתן ללמוד ישירות מהתורה כמפורט בדיני טומאת שרץ בפרשת שמיני, ויקרא פרק יא! ראה דברי רש"י שם: "ותורה שבכתב הרי כתובה ומונחת יקראו ויראו". ומסקנת הגמרא שם שמדובר בדן מורכב של טומאת אוויר כלי חרס שאינו פשוט במקרא והוא מדיני תורה שבע"פ ומשיח החכמים בבית המדרש.

רבי שמעון בן יוחי אומר: חס ושלוש שתשכח תורה מישראל, שנאמר: "כי לא תשכח מפי זרעו". אלא מה אני מקיים "ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו" - שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד.¹³

מגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון

עשרים ושמונה באדר. בעשרין ותמניא ביה אתת בשורתא טבתא ליהודאי דילא יעדון מן אוריתא ולא למספד. מפני שגזרו מלכי אדום הרשעה שמד על ישראל שלא ימולו את בניהם ושלא ישמרו את השבת ושיעבדו עבודה זרה וברית כרותה לישראל שלא ימוש ספר התורה מתוכם, שנאמר: "כי לא תשכח מפי זרעו".¹⁴ ... מה עשה יהודה בן שמוע וחבריו? עמדו והלכו אצל מטרונית אחת שכל גדולי רומי מצויין אצלה ונתנה להם עצה: בואו והפגינו בלילה ואמרו: אי שמים! לא אחיכם אנחנו, בני אב אחד אנחנו, בני אם אחת אנחנו.¹⁵ מה נשתנינו מכל האומות שאתם גוזרים עלינו גזרות הללו! ולא זזו משם עד שהותרו שלש מצוות לישראל: שימולו את בניהם ושישמרו את השבת ושלא יעבדו עבודה זרה. יום שהותרו להם עשאוהו יום טוב.¹⁶

בבא מציעא דף פה עמוד ב (כתובות קג ע"ב)

ריש לקיש היה מציין (מסמך) מערות (קבורה) של חכמים.¹⁷ כאשר הגיע למערתו של רבי חייא נעלמה ממנו. חלשה דעתו, אמר: ריבוננו של עולם לא פלפלתו תורה כמותו!¹⁸ יצתה בת קול ואמרה לו: תורה כמותו פלפלת, תורה כמותו לא ריבצת.¹⁹ כאשר היו רבנים רבי חנינא ורבי חייא, אמר לו רבי חנינא לרבי חייא: אתה רב? חס ושלוש, אם תשכח תורה מישראל אחזיר אותה בפלפולי! - אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא: אתה רב? שעשיתי שלא תשכח התורה מישראל? מה אני עושה - אני הולך וזורע פשתן ושוזר ממנו רשתות וצד צבאים ומאכיל מבשרם ליתומים. ועושה מגילות (מעורים) וכותב חמישה חומשי תורה (עליהם), ואני הולך לעיר ומלמד

¹³ כינוס החכמים לאחר חורבן הבית בכרם ביבנה הוא ללא ספק אירוע מכוון של קיום "כי לא תשכח מפי זרעו", כישעיהו ושמעון בן שטח וכאחרים שלא הזכרנו כגון עזרא ונחמיה! בדומה לו, גם כינוס החכמים באושא לאחר השמד (מרד בר כוכבא והרס ביתר) כמתואר בשיר השירים רבה ב ג: "בשלפי השמד נתכנסו רבותינו לאושא" - הלא הם תלמידיו של רבי עקיבא שמת בעקבות המרד. לא נראה שרבי שמעון בר יוחאי מקל ראש במאמצים הגדולים שעשו אישים אלה, אלא שהוא רואה בפסוק: "כי לא תשכח מפי זרעו" הבטחה גדולה, בזכותה יכלו אותם אישים לעשות מה שעשו. ראה לשון פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק בפרשתנו: "וענתה השירה הזאת לפני לעד כי לא תשכח מפי זרעו - זו הבטחה טובה לישראל כי אין תורה משתכחת מהם". וכן לשון רש"י שם: "כי לא תשכח מפי זרעו - הרי זו הבטחה לישראל, שאין תורה משתכחת מזרעם לגמרי". אבל הכינוס, האותיות והמופתים והחזרת העטרה ליושנה, אינם מושלמים ופגעי קורות העתים גרמו לכך "שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד", ונבואת עמוס: "ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו" התקיימה לפחות בחלקה ובאה לידי ביטוי בריבוי המחלוקות ובקושי לגבש הלכה מוצקה. ראה תמצית הגמרא הנ"ל במדרש ספרי דברים פרשת עקב פיסקא מח: "הרי הוא אומר: ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו (עמוס ח יב), רבותינו התיירו שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה על שרץ שנגע בכיכר לידע אם תחילה הוא אם שניה. רבי שמעון בן יוחי אומר: אם לומר שהתורה עתידה להשתכח מישראל, והלא כבר נאמר: כי לא תשכח מפי זרעו! אלא, איש פלוני אוסר איש פלוני מתיר איש פלוני מטמא איש פלוני מטהר ולא ימצאו דבר ברור". לא בכדי קרא החפץ חיים לחיבורו על ש"ע אורח חיים - משנה ברורה.

¹⁴ "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד" (יהושע א ח), כמו גם הפסוק בישעיהו נט כא: "וְאֵינִי זֹאת בְּרִיתִי אִתְּכֶם אֲמַר ה' רוחי אֲשֶׁר עִלְיָךְ וְדַבְרִי אֲשֶׁר שִׁמְתִי בְּפִיךָ לֵאמֹר וּמִפִּי זָרַע זֶרְעֶךָ וּמִפִּי זָרַע זֶרְעֶךָ אֲמַר ה' מִעַתָּה וְעַד עוֹלָם", שנראה בתנחומא להלן, הם 'פסוקים אחרים' ומשלימים לפסוק שלנו "כי לא תשכח מפי זרעו". וגם להם יש מדרשים נאים. ראה גמרא בבא מציעא פה ע"א: "כל שהוא תלמיד חכם, ובנו תלמיד חכם, ובן בנו תלמיד חכם, - שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם, שנאמר: ואני זאת בריתי וגו' לא ימוש מפיד ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' ... אמר הקב"ה: אני ערב לך בדבר זה. מאי מעתה ועד עולם - אמר רבי ירמיה: מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה". ואנו מתמקדים בדרשות על הפסוק "כי לא תשכח מפי זרעו".

¹⁵ נראה שיש כאן שימוש במטבע לשון של הנביא מלאכי פרק ב פסוק י: "הֲלוֹא אֲבָ אֶחָד לְכַלְנֹה הָלוֹא אֶל אֶחָד בְּרָאנוּ מִדוּעַ נִבְדָּה אִישׁ בְּאָחִיו לְחַלֵּל בְּרִית אֲבֹתֵינוּ".

¹⁶ מגילת תענית, ופירוש הסכוליון הנלווה לה, מונים את הימים בהם אין להתענות ולספוד משום שאירעו בהם דברים טובים לישראל. באשר לאירוע הנזכר כאן, חלקו החוקרים לגבי תקופתו, אם הוא מהמאה השנייה לספירה בתקופת שלטון רומא, כמשתמע מאזכור ר' יהודה בן שמוע, או שהוא מתקופת החשמונאים. ראה דיון מפורט על כך בספר [מגילת תענית, ורד נעם, יד בן צבי, ירושלים תשס"ג](#). מה שחשוב לנו, הוא שכאן מדובר על קיום המצוות, לא על לימוד התורה (לא במפורש על"פ). ללמוד תורה כדבר אינטלקטואלי? בבקשה! אבל לא לקיים את מצוותיה, בפרט לא המצוות שהם סמלה של היהדות. השכחת התורה כאן היא בביטול המצוות. וקיום ההבטחה "כי לא תשכח מפי זרעו" הוא בהשתדלות אצל מטרונית רומאית, בדיבור על ליבם של גדולי רומא ושכנועים! האם גם למתוקנים שבאומות העולם יש חלק בקיום ההבטחה "כי לא תשכח מפי זרעו"? ראה אזכור סיפור זה בגמרא ראש השנה יט ע"א ותענית יח ע"א.

¹⁷ בתרגום הגמרא מארמית לעברית נעזרו בפירוש שטיינזלץ, אך האחריות לשגיאות מי יבין, היא כולה שלנו.

¹⁸ ראה גמרא סוכה לעיל איך משבח ריש לקיש את ר' חייא שייסד תורה בישראל: "אמר ריש לקיש: הריני כפרת רבי חייא ובניו". וכאן הוא מקנא בו וסבור שמעלתו בתורה לא פחותה מזו של ר' חייא. וכבר אמר שלמה: "עזה כמותו אהבה, קשה כשאלו קנאה".

¹⁹ לא הרבצת תורה כמו ר' חייא. ראה גמרא מועד קטן ע"א שרבי יהודה הנשיא גזר שלא ישנו לתלמידים בשוק ור' חייא הפר את הוראתו ושנה לשני בני אחיו רב ורבה בר בר חנה ונזף ע"י רבי. כל כך היה חשוב לו להרביץ תורה ברבים.

לחמישה תינוקות חמישה חומשים ומלמד משנה לשישה תינוקות שישה סדרים.²⁰ ואני אומר להם: עד שאחזור – תִּלְמְדוּ מקרא זה לזה ולְמָדוּ משנה זה לזה. וכך אני עושה שלא תשתכח תורה מישראל. היינו דאמר רבי: כמה גדולים מעשי חייא!²¹

תמורה דף יד עמוד ב

דרש ר' יהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש: כתוב אחד אומר "כתוב לך את הדברים האלה", וכתוב אחד אומר "כי על פי הדברים האלה", לומר לך, דברים שעל פה - אי אתה רשאי לאומרו בכתב, ושבתב - אי אתה רשאי לאומרו על פה. ותנא דבי רבי ישמעאל: כתוב לך את הדברים האלה - אלה אתה כותב, אבל אין אתה כותב הלכות! אמרי: דלמא מילתא חדתא שאני.²² דהא רבי יוחנן ור"ל מעייני בסיפרא דאגדתא בשבתא, ודרשי הכי: "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהלים קיט קכו). אמרי: מוטב תיעקר תורה, ואל תשתכח תורה מישראל.²³

מדרש תנחומא פרשת נח סימן ג²⁴

ואף הקב"ה כרת ברית עם ישראל שלא תשכח תורה שבע"פ מפיהם ומפי זרעם עד סוף כל הדורות, שנאמר: "ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפידך וגו'" (ישעיה נט כא),²⁵ ולא כתיב "ממדך", אלא "מפיך ומפי זרעך ומפי זרעך".²⁶ ולפיכך קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה, ומתקבצין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות,²⁷ ונושאים ונותנים במלחמתה של תורה עד שמעמידין דבר על בוריו והלכה לאמתה, ומביאים ראיה ומן המקרא ומן המשנה ומן התלמוד כדי שלא יכשלו ישראל בדברי תורה, שנאמר: "שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול" (תהלים קיט) ... ואותן ב' ישיבות לא ראו שבי ולא שמד ולא שלל ולא שלט בהן לא יון ולא אדום. והוציאן הקב"ה י"ב שנה קודם חורבן ירושלים בתורתן ובתלמודן, שכך כתיב: "והגלה את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים גולה וכל החרש והמסגר ולא נשאר זולת דלת עם הארץ" (מלכים ב כד) - וכי מה גבורה יש בבני אדם ההולכים בגולה? אלא אלו גבורי תורה ... ומתוכן החרש והמסגר: חרש, שבשעה שאחד מהן מדבר נעשו הכל כחרשין. מסגר, כיון שאחד מהן סוגר דברי טומאה וטהרה או איסור והיתר אין בעולם שיכול לפתוח לטהר ולהתיר ... צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהקדים והגלה את גלות יכניה לגלות צדקיה, כדי שלא תשתכח מהן תורה שבע"פ. וישבו בתורתן בבבל מן אותה שעה עד היום ולא שלט בהן לא אדום ולא יון ולא גזרו עליהם

²⁰ לכל תלמיד (תינוק) נתן חומש אחד וסדר משנה אחד שילמדו זה את זה כפי שהוא מסביר להלן. שים לב שלא כתוב שכתב את המשנה. את התורה כתב ואילו את המשנה סידר להם בע"פ. והרי לנו התייחסות למניעת שכחת התורה שבכתב ושבעל פה.

²¹ רבי שלעתיים גם נזף ברבי חייא תלמידו המובהק והאהוב (הערה 19) הוא זה שגם משבח אותו ואומר, מן הסתם באזני התלמידים האחרים: ראו כמה גדולים מעשיו של חייא! (בלי התואר רבי). על יחסי ר' רבי ור' חייא ניתן לכתוב דף מיוחד (ראה עימות נוסף ביניהם שנגמר בניזיפה בבראשית רבה לג ג, ירושלמי כלאיים ט ג). כאן אנו רק מבקשים להבין מה פשר 'הגוזמא' שמתאר כאן ר' חייא, למה התהליך המפורט והארוך הזה? נראה שיש כאן משל של עולם התורה, מה מקיים עולם זה ומה יחסו לעולמות האחרים. ר' חנינא רואה את קיום התורה, את ההבטחה/משימה "כי לא תשכח מפי זרעך" בתוך תוכו של עולם התורה הפנימי, בתוך בית המדרש. בתוך תשובתו המתפלפלת (תרתי משמע) של ר' חנינא, אולי מקופלת גם הכרעה בוויכוח הפנימי בתוך בית המדרש אם סיני - בור סוד עדיף או עוקר הרים - (הוריות יד ע"א, סודרן מול פילפולן בלשון הירושלמי הוריות פרק ג הלכה ה). בא ר' חייא ופותח עולם רחב לפנינו. רצונך שלא תשתכח תורה מישראל? עליך לבנות עולם חברתי וכלכלי שלם שתומך בה, מעבודת השדה ועד תעשייה, מחקלאות ועד בורסקאות. ובתוך עולם התורה, חפש את צעירי הצאן, חלק להם משימות, למדם מתחילת דרכם ללמוד וללמד אחרים, צור להם בית מדרש פנימי משלהם, הטל עליהם אחריות ולימוד בחברותא. מתוכם כבר יבואו ר' חנינא ורבה של הדור הבא, סיני ועוקרי ההרים. ראה הערה נוספת על סיפור זה במים האחרונים.

²² אולי דבר חדש שלא היה ידוע ואין עליו ידע בע"פ הוא מקרה שונה ולפיכך מותר לכתבו. ראה רש"י ומפרשים אחרים שם.

²³ כבר הארכנו לדון במקור זה בדברינו [כתוב לך את הדברים האלה](#) בפרשת כי תשא. דף שהקדשנו לתורה שבע"פ ("על פי הדברים האלה") שניתנה לצד תורה שבכתב ("כתוב לך את הדברים האלה"). ראה ההקשר בגמרא שם שמדובר בתיקון נוסח המשנה שבראש פרק שני במסכת תמורה שרב יוסף (שהיה בבבל) הציע ורב דימי רצה לשלוח לו אגרת על כך. על משלוח אגרת בענייני הלכה יצא הקצף! מקור מרכזי זה מציג את ביטול האיסור לכתוב את התורה שבע"פ כדאגה שלא תשתכח תורה מישראל! "מוטב תיעקר תורה ואל תשתכח תורה". עוקרים דבר מהתורה על מנת שעיקרה לא יישכח! ונלווה לו הכלל [עת לעשות לה' הפרו תורתך](#) במגילת רות. ומי הוא שפרץ את הדרך? עולם האגדה - ספרי דאגדתא שכתבו שני גדולי אמוראי ארץ ישראל: ר' יוחנן וריש לקיש.

²⁴ מדרש זה יחזיר אותנו לימי הזוהר של לימוד התורה שבע"פ ובבבל דווקא. יהדות מפוארת ששורשיה בגלות היויכין, "החרש והמסגר".

²⁵ ראה הערה 14 לעיל.

²⁶ חשיבות דור הנכדים! ראה דברינו [והודעתם לבניך ולבני בניך](#) בפרשת ואתחנן.

²⁷ ירחי כלה - כינוס גדול של תלמידים פעמיים בשנה, בחודשים אדר ואלול, כדי לעסוק בלימוד מסכתות אשר נקבעו מראש. מוסד זה נקבע על ידי רב בסורא, ואילו בנהרדעא פעל כינוס אחר בשם "שבתא דריגלא". ובחדשים ניסן ותשרי, שהם החודשים החקלאיים העמוסים, חזרו גם התלמידים הקבועים לבתיהם לסייע ולהרוויח את מחייתם. ראה גמרא ברכות לה ע"ב.

שמד, ואף לימות המשיח אין חבלי של משיח רואין ... "ובאת עד בבל שם תנצלי שם יגאלך ה' מכף אויבך" (מיכה ד י). "שם" - ללמדך שמשם מתחלת הגאולה, משם עולין לירושלים שנאמר: "ועלו מושיעים בהר ציון וגוי" (עובדיה א'). אותה שעה: "והיתה לה' המלוכה" וכן יהי רצון.²⁸

רמב"ן דברים פרק לג פסוק ד

תורה צוה לנו משה - הטעם, שישא תמיד ויאמר: "תורה צוה לנו משה", והיא תהיה "מורשה לקהלת יעקב".²⁹ כי לדורות עולם כל בני יעקב יירשוה וישמרו אותה: "כי לא תשכח מפי זרעו" (דברים לא כא). ודרשו רבותינו (מדרש תהלים א), שלא אמר מורשה בית יעקב או זרע יעקב. ואמר "קהילת יעקב" לרמז שיקהלו רבים עליהם ותהיה התורה לעולם מורשה ליעקב ולכל הנקהלים עליו, הם הגרים הנלוים על ה' לשרתו ונספחו על בית יעקב, ונקראו כולם קהילתו.³⁰

מדרש תהלים (בובר) מזמור עח פסוק א

"משכיל לאסף האזינה עמי תורת ה' הטו אזנכם לאמרי פי". זהו שאמר הכתוב: "רק הישמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך [וגו'] יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב" (דברים ד ט ז). לא פָּרַת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל התורה, שלא תשכח מפייהם, וכן הוא אומר: "ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל" (תהלים עח ה), וכתוב: "כי לא תשכח מפי זרעו" (דברים לא כא)³¹ - שלא יאמר לך אדם אין מזמורות תורה, אלא תורה הם! ואף הנביאים תורה!³² לפיכך: "האזינה עמי תורת". ולא הדברות בלבד, אלא אף החידות והמשלות תורה הם, וכן הקב"ה אמר ליחזקאל: "בן אדם חוד חידה ומשול משל" (יחזקאל יז ב), וכן שלמה אמר: "להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם" (משלי א ו), לפיכך הוא אומר: "אפתחה במשל פי אביעה חידות מני קדם" (תהלים עח ב). אמרו לו לאסף: מניין אתה יודע? שמא ראית? אמר להם: בשמיעה אני יודע, שנאמר: "אשר שמענו ונדעם" (שם ג).³³

²⁸ לאחר שיר ההלל והשבח ליהדות בבל שהיא זו שמקיימת את "כי לא תשכח מפי זרעו" ואת "לא ימושו מפיו ומפי זרעך ומפי זרע זרעך", רואה הדרשן בל"ז מן הראוי לסיים בהחזרת הגדולה לציון. אך עד אז, ועוד חזון למועד, יהדות בבל בשיא תפארתה וכוחה! מה שיכול גם ללמד על תיארוך דרשה זו פחות או יותר. מי יגול עפר מעיניך דרשן תנחומא שגולה אחר גולה גלתה יהודה ונגזרה תפארת יהדות בבל ונדדה התורה בכל קצוות תבל: אשכנז, ספרד, פולין, מרוקו, ארצות הברית. ובימינו חזר עולה של תורה לארץ ישראל, והתקיים בנו "כי לא תשכח מפי זרעו", כולל חידוש מסורת ירחי כלה, ימי תנ"ך ומדרש, כינוסי תורה וחוגי לימוד בכל מקום ובכל עת, להגדיל תורה ולהאדירה במדינת ישראל הריבונית.

²⁹ המילה "ישא" מקורה בפסוק הסמוך, שלפי פירוש רמב"ן, יש לקרוא אותם ברצף: "אף חבב עמים כל־קדשיו בידך והם תפנו לרגלך וישא מדרגתך: תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב". זהו הדיבור שיש לשאת מדור לדור, כפי שהוא ממשך ומפרש.

³⁰ רמב"ן יוצר קשר ברור בין הפסוק שנקרא בקרוב בפרשת וזאת הברכה: "תורה ציווה לנו משה מורשה קהילת יעקב" ובין הפסוק שלנו: "כי לא תשכח מפי זרעו". מה יגרום לכך שהתורה לא תשכח? פתיחתה לכל קהילת יעקב, לכל בית ישראל – "היזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה" – ולא הגבלתה לאליטה של "תלמידי משה". זאת ועוד, הפתיחות שתשמר את התורה ותוודא שלא תשכח, חוצה את גבולות האומה הישראלית אל הגרים המסתפחים לקהילת יעקב: "ליעקב ולכל הנקהלים עליו". ראה גיטין נז ע"ב: "מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק; מבני בניו של סיסרא למדו תינוקות בירושלים; מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים. מאן אינון? שמעיה ואבטליון". ועדיין לא מנינו דמויות כמו עקילס הגר, אונקלוס הגר ועוד. הערובה לכך שלא תשכח תורה מישאל (ראה הביטוי: "אמר הקב"ה: אני ערב לך בדבר זה", הערה 14 לעיל) היא פתיחתה הן כלפי פנים, לכל ישראל, והן כלפי חוץ למי מאומות העולם שירצה להצטרף לקהילת יעקב/ישראל. פתיחות זו נשמרת גם ל"תלמיד חכם שפירש מדברי תורה והלך לו לדברים אחרים, אם מבקש לחזור אפילו לאחר מאה שנה אינו בוש לחזור מפני שהוא אומר לירושתי אני חוזר" (ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שמה). ראה דברינו **מורשה קהילת יעקב** בפרשת וזאת הברכה.

³¹ אנחנו רגילים לדרשות על פסוק בתורה שפותחות בפסוקים מהכתובים ומתגלגלות עד שחוזרות ובאות לפסוק בפרשה או בסידרה שהדרשן 'עומד' בו. כאן הכיוון הוא הפוך: פתיחה בפסוק מתהלים וחיזוק לרעיון שלא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל התורה, מפסוק מהתורה. מהלך זה נראה קצת תמוה, אך יכול להעיד שהיו גם דרשות על ספרות הכתובים: קראו פרק בתהלים ואמרו עליו דרשה. גם המשך הדרשה יכול להסביר את המהלך הזה.

³² ראה מדרש תהלים א ח וכן ילקוט שמעוני תהלים רמז תריג: " ... ועליהם הוא אומר: יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך (תהלים יט טו), שיעשו לדורות, ויחזקו לדורות, ואל יהו קורין בהם כקורין בספרי מירס, אלא יהיו קורין בהם והגיון בהם, ונוטלין עליהן שכר כנגעים ואהלות". ספרי מירס הם ספרי הומרוס, ראה מסכת ידים פרק ד משנה ו.

³³ להבנת דרשה זו יש לקרוא את שלושת הפסוקים הפותחים את פרק עח בתהלים ברצף: "משכיל לאסף האזינה עמי תורת ה' הטו אזנכם לאמרי פי: אפתחה במשל פי אביעה חידות מני קדמך: אשר שמענו ונדעם ונאבותינו ספרילנו". בסוף הדרשה מתחברים פסוקים ב ו-ג עם פסוק א המובא בראשה. מהי התורה שיש להטות אוזן אליה? מה היא התורה שעליה נכרתה הברית שלא תשכח מפייהם ("כי לא תשכח מפי זרעו")? כל המקרא כולו, כולל נביאים וכתובים ומשלים וחידות וספר משלי וספר תהלים (מזמורות) בתוכם! וכמובן, מדרשים ודרשות על ספרים אלה. הערובה לאי שכיחת התורה איננה רק בשינונה היא נטו, אלא בהרחבתה ועטיפתה במקרא כולו. ומי לנו יותר מהמדרש אשר עוטף את התורה ואורג לה לבושים נאים אשר משמרים אותה - פותח בתורה, מרחיק לכתובים, שורז בנביאים וחוזר לתורה. ולצד המדרש, השירה והפיט אשר חורזים את פסוקי התורה והמקרא כולו לתפילות המלות אותנו בפרט בימים אלה. ושניהם, בשמיעה ובמסורת, המפצים על היעדר הראייה. "פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך", אומרת התורה. וספר תהלים, משכיל לאסף עונה לה בהד: "אשר שמענו ונדעם ונאבותינו ספרו לנו".

ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שו

משה העיד בהם בישראל שני עדים שהם קיימים לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר: "העידותי בכס היום את השמים ואת הארץ" (דברים ל יט), והקב"ה העיד בהם את השירה, שנאמר: "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת" (דברים לא יט) אין אנו יודעים עדותו של מי קיימת: אם של הקב"ה, אם של משה? כשהוא אומר: "וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו" (דברים לא כא), הא של הקב"ה מקיימת של משה, ולא של משה מקיימת את של הקב"ה.³⁴

שבת שלום וגמר חתימה טובה

מחלקי המים

מים אחרונים: הבאנו לעיל את הסיפור של רבי חנינא ורבי חייא שהיו רבים מי משניהם גדול יותר, מהמקור בגמרא בביא מציעא שמתקשר עם הסיפור של ריש לקיש שהיה מציין קברים. במקבילה בגמרא כתובות קג מובא סיפור זה בהקשר לירושת התפקידים בבית המדרש אחרי מותו של רבי. שם מתמנה רבי חנינא "לשבת בראש" היינו בבית המדרש. ר' חייא לא נזכר שם בכלל. "ר' חייא עסוק במצוות הווה". הוא שחידש עולה של תורה כשעלה מבל (מסכת סוכה לעיל), לא נכנס כלל במלחמת הירושה של רבי וחלוקת התפקידים כמו: גמליאל, שמעון, ר' אפס, ר' חנינא ולוי שם. הוא עסוק בהכשרת דור התלמידים הבא. וכאמור לעיל, העימותים בין רבי יהודה הנשיא ור' חייא ראויים לדף בפני עצמו. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [מי ימנע את שכחת התורה?](#) בדפים המיוחדים.

³⁴ נסיים במדרש שאפשר שהיינו צריכים לפתוח בו, המקשר את פרשת השבוע עם פרשת האזינו הסמוכה, היא פרשת השירה. משה פותח את השירה במילים: "האזינו השמים ... ותשמע הארץ". בערוב ימיו של משה שהכיר טוב את צאן מרעיתו, הוא מחפש עדים – עוגנים קבועים, כאלה שישארו הרבה אחרי שהוא יסתלק מן העולם, שיעידו בבני ישראל ויגרמו להם לשמור על התורה ואם יסטו וימעדו, יתרו ויעידו בהם ויחזירו למוטב. והוא מוצא עוגני-עדים אלה בטבע שסביבו. ביקום. בשמים ובארץ יסוד הבריאה. אבל הקב"ה סבור אחרת. הקב"ה סבור שהשירה, התורה עצמה, הספר, המורשת הרוחנית והתרבותית היא שבסופו של דבר תעיד בעם. לא הטבע והבריאה מסביב, אלא ספר שירה שיהפוך לנכס צאן-ברזל רוחני של העם, שגם אם לעתים יושם בצד בארון, תמיד יהיה מי שיחזור ויוציא אותו ויוסיף ויחדש בו דברים לדורו. משה חוזר את תחילת הספר, אל: "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" – הם הבריאה תהיה לעד, אבל הקב"ה מעדיף את הספר עצמו. הוא הספר השירה, הוא העד הנאמן שלא תשכח מפי זרעו. ואולי באמת מתאים מדרש זה לחתום את דברינו.